

DELEUZE VE GUATTARI'NİN FELSEFESİNDE İNSAN OLMAYAN'IN EYLEYİCİLİĞİ*

Selin ŞENCAN**

ÖZ

Gilles Deleuze ve Félix Guattari, insan-çevre ilişkilerini anlamak için önemli bir kavramsal çerçeve sunmakta olup, felsefeyi insan-ötesi ve Dünya'dan türeyen bir kavramlar dizisi olarak ele almayı önerirler. Bu bakış açısı, maddeci bir perspektif çerçevesinde, jeofelsefe kavramıyla yeni insan toplulukları için yeni bir dünya yaratmayı hedefler. Dahası, insan olmayan aktörlerin tarih ve toplumu biçimlendirmedeki rolüne vurgu yaparak, geleneksel temsillerin ötesinde insan olmayan varlıkları düşünmeye yönelik bir alan açar. Böylece, jeofelsefe, insan olmayan eyleyciliği ve dönüştürücü ilişkileri merkeze alır; aynı zamanda, statü ve ayrıcalık sahibi liberal humanist özneyi eleştirerek, bu öznenin dışlayıcı yapısına karşı bir duruş sergiler. Bu makale ise jeofelsefeyi mekân-merkezli bir kavram olarak ele almakta ve felsefe ile insan olmayan arasındaki etkileşimi irdelemek üzere disiplinlerarası bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeofelsefe, Deleuze ve Guattari, İnsan Olmayan Eyleycilik, İçkin Dünya, İnsan-çevre İlişkileri

THE NON-HUMAN AGENCY IN DELEUZE AND GUATTARI'S PHILOSOPHY

ABSTRACT

Gilles Deleuze and Félix Guattari offer a significant conceptual framework for understanding human-environment relations, proposing philosophy as a series of concepts that emerge from the more-than-human and the Earth itself. This perspective, rooted in a materialist approach, uses the concept of geophilosophy to envision the creation of a new world for new people. Furthermore, this article emphasizes the role of nonhuman actors in shaping history and society, opening a space to rethink nonhuman entities beyond traditional representations. In this way, geophilosophy centers nonhuman agency and transformative relationships; it also critiques the liberal humanist subject, endowed with status and privilege, challenging this subject's exclusionary structure. This article, thus, approaches geophilosophy as a spatially centered concept and offers an interdisciplinary framework for examining interactions between philosophy and the nonhuman.

Keywords: Geophilosophy, Deleuze and Guattari, Nonhuman Agency, Immanent Earth, Human-Environment Relationship

* Bu makale, yazar tarafından İngilizce yazılmış ve Türkçeye çevrilmiştir; bu nedenle kaynaklar İngilizce eserlerden alınmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye.

E-posta: selin.sencan@idu.edu.tr ORCID:0000-0002-1848-1952

Makalenin geliş tarihi: 09.07.2024

Makalenin kabul tarihi: 14.11.2024

Submission Date: 09 July 2024

Approval Date: 14 November 2024

Giriş

Son yıllarda, insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkileri Dünya'nın¹ ekosistemlerinde ciddi değişimlere yol açmıştır. Yaşanan ekolojik kriz, insan olmayan varlıklarla kurduğumuz ilişkilerin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada, insan olmanın anlamını yeniden gözden geçirmemiz, çevresel zararlarımızı analiz etmemiz ve doğa ile daha uyumlu bir bağ kurmamız önem kazanmaktadır. İnsan merkezlik eleştirisiyle ortaya çıkan "insan olmayan dönüş"² (*nonhuman turn*), hayvanlar, nesnelere, bitkiler ve diğer insan olmayan doğa unsurları gibi geleneksel olarak anlam sistemlerimizde değersizleştirilen varlıklarla yeniden ilişki kurmamızı teşvik etmektedir. Fransız düşünürler Gilles Deleuze ve Félix Guattari, çevreye dair bakış açılarımızı dönüştürmek amacıyla geliştirdikleri jeofelsefe kavramıyla, insan-olmayan varlıklarla ilişkilerimizi daha geniş bir çerçevede ele almayı mümkün kılar. Onların jeofelsefi yaklaşımı, felsefeyi toplumsal ve politik boyutlarla bütünleştirerek yalnızca teorik çözümler önermekle kalmaz, aynı zamanda mevcut toplum modellerimizin ekolojik kriz karşısındaki yetersizliklerini de gözler önüne serer. Jeofelsefe, Deleuze'un, kavramların "insan ötesi olarak ve Dünya'dan ortaya çıkan"³ bir yapıda yaratılmasına atfettiği terimdir. Deleuze ve Guattari, doğayı statik veya homojen bir varlık olarak görmek yerine, onu "kaotik, akışkan ve doğrusal olmayan"⁴ bir yapı olarak kavramsallaştırarak geleneksel doğa anlayışlarına alternatif sunarlar. Deleuze ve Guattari'nin düşünce yapısında, insan olmayan eyleycilik kavramı, varoluş ve eyleme dair geleneksel insan-merkezli bakış açısını sarsmaktadır. İnsan etkisini ön plana çıkarmak yerine, oluş'un temel bir kavram olduğu birleşik bir ontoloji sunarlar. Bu bakış açısı, varlıkları sabit veya özünde ayrı birimler olarak görmek yerine, onları sürekli bir dönüşüm ve etkileşim sürecinin katılımcıları olarak ele alır. İnsan-olmayan eyleycilik kavramı, cansız nesnelere kadar genişlemektedir; ekosistemler veya materyaller bile daha geniş birleşimlerin parçası olarak değerlendirilmektedir. Deleuze'un varlığın tek sesi doktrini, varoluşun insan ya da organik yaşamı öncelemeksizin, tüm varlıklar için eşit şekilde aktığını ifade eder. Bu yaklaşım, eyleyciliğin hiyerarşik yorumlarını

¹ Dünya, büyük harfle Earth karşılığıyla ve gezegen anlamında çevrilmiştir; yerküre sözcüğü tercih edilmemiştir.

² John Roffe ve Hannah Stark, *Deleuze and the Non/Human*, Palgrave Macmillan, 2015, 3.

³ Arun Saldanha, *Space after Deleuze*, London: Bloomsbury, 2017, 13.

⁴ Joseph Dodds, *Psychoanalysis and Ecology at the Edge of Chaos: Complexity Theory, Deleuze/Guattari and Psychoanalysis for a Climate in Crisis*, New York & London: Routledge, 2011, 110.

sorgulayarak tüm bileşenlerin bir birleşim içinde karşılıklı etkileşimlerinin dağıtılmış ve dengeli etkisini tanımamızı sağlar. Bu insan-olmayan eyleycilik, ekoloji ve siyaset felsefesi gibi çeşitli alanlarda çağdaş bir önem kazanmakta; insan eylemlerinin insan-olmayan güçlerle olan iç içe geçmişliğinin, disiplinlerarası yaklaşımların gerekliliğini vurguladığı görülmektedir.

Deleuze ve Guattari, analizlerinde “anlam” ve “referans”⁵ kavramlarını çok katmanlı bir bakış açısıyla yeniden yorumlar. Jeofelsefenin çok disiplinli yapısı, sosyal bilimlerden doğa bilimlerine kadar birçok farklı alanı bir araya getirerek çevresel meselelerin ele alınmasında benzersiz bir düşünme alanı sunar. Bu anlamda felsefe, edebiyat ve bilimler arasında bağlantılar kurarak doğaya dair multidisipliner bir yaklaşımı olanaklı hale getirir. Her iki düşünürün doğaya dair bu yaklaşımı, doğayı insan/kültür tarafının etki alanının ötesinde, kendi iç dinamikleriyle bir bütün olarak değerlendirmelerini sağlar. Bu bütüncül bakış açısıyla, doğanın yalnızca insan tarafından biçimlendirilen bir varlık değil, aynı zamanda kendi başına bir etkiye ve güce sahip dinamik bir sistem olduğunu vurgularlar. Bu nedenle, Deleuze ve Guattari’nin çalışmalarında “eko/lojikler”⁶ terimi doğanın açık ve dinamik yapısını tanımlamak için tercih edilir. Nietzsche’nin jeofelsefi düşünceye katkılarıyla başlayan bu kavramsal çerçeve, Deleuze ve Guattari’nin insan düşüncesini coğrafi bir temele oturtma arayışında temel ilham kaynaklarından biridir. Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesi* (1866) eserinin sekizinci bölümü olan “Halklar ve Vatanlar”da, İngiliz, Alman ve Fransız felsefesinin “ulusal özelliklerini”⁷ inceleyerek her birinin kendi uluslarının tipik niteliklerini nasıl temsil ettiğini kategorize etmeye çalışır. Bu bağlamda, jeofelsefe kavramını ilk kez detaylandırarak, ulusal karakterlerin felsefi yansımalarını analiz eder. Nietzsche, uluslara özgü karakteristik düşünme biçimlerinin felsefeye nasıl yansıdığını vurgular ve jeofelsefenin temelini oluşturan fikirleri açığa çıkarır. Deleuze ve Guattari, Nietzsche’nin doğayı sadece tarihsel olarak değil, aynı zamanda jeolojik ve bölgesel farklılıklarla şekillenen bir kavram olarak değerlendirmesinden etkilenecek, felsefeyi coğrafya ve mekânsallık temelinde yeniden yapılandırmayı hedefler. Bu bağlamda, Fernand Braudel’in jeotarih yaklaşımından da ilham alarak tarihsel olayları yalnızca neden-sonuç ilişkileri içinde değil, aynı zamanda zihinsel ve toplumsal yapılarla

⁵ Mark Bonta ve John Protevi, *Deleuze and Geophilosophy: A Guide and Glossary*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004, 2.

⁶ Bernd Herzogenrath, *Deleuze/Guattari and Ecology*, London: Palgrave Macmillan, 2009, 1.

⁷ Friedrich Wilhelm Nietzsche, *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*, çeviren, Walter A. Kaufmann. New York: Vintage Books, 1989, 102.

iç içe geçmiş süreçler olarak görürler. Deleuze ve Guattari'ye göre, felsefenin amacı sabit hakikatleri sorgulamak değil, var olan koşullarımızı ve ilişkilerimizi anlamaktır. Dolayısıyla jeofelsefe, statik bilgi formlarını değil, sürekli değişen ve gelişen bir dünya anlayışını ifade eder. Jeofelsefenin temel amacı, insan merkezli bakış açısının ötesine geçerek, insan-olmayan varlıkların da birer aktör olduğu düşüncesini toplumsal yapılarımıza dahil etmektir. Bu noktada, Deleuze ve Guattari'nin jeofelsefesi, postmodernist yaklaşımların sınırlamalarını aşmak ve doğayı "dil etkisinden bağımsız"⁸ olarak ele almak suretiyle daha çok yönlü bir çevre felsefesi oluşturur. Böylece, insan ve insan-olmayan varlıklar arasındaki karmaşık ilişkileri merkezine alarak ekolojik krizin çözümüne katkı sunan bir bakış açısı sağlar.

282

Brian Massumi'nin Deleuze ve Guattari'nin *Bin Yayla* eserine yazdığı önsözde belirttiği gibi, düşüncenin doğruluğundan çok, yararlılığı ve yeni düşünceleri mümkün kılma kapasitesi önemlidir⁹. Bu bakış açısı, Deleuze ve Guattari'nin kıta felsefesinin Dünya algısına getirdiği eleştirileri temel alır. Kıta felsefesi, tarih boyunca Dünya'yı yalnızca insanların sömürebileceği bir alan olarak görmüş ve insanı merkez alan mitolojik sistemleri benimsemiştir. Ancak Deleuze ve Guattari, insan yaşamını çevresiyle iç içe olan ekolojik bir bağlamda değerlendirir; dolayısıyla düşüncenin doğaya hükmetmek yerine doğayla içsel bir bağ kurduğunu savunurlar. Bu bağlamda jeofelsefe, insan ve Dünya arasında yeni bir ilişki kurma potansiyeli sunar ve bu potansiyel, jeofelsefeyi doğaya dair statik bir bilgi arayışının ötesine taşıyarak insanların ve doğanın birbiriyle sürekli etkileşimde olduğu dinamik bir alan olarak tanımlar. Bu yeni yaklaşım, doğa ve insan ilişkilerini yeniden tanımlamaya yönelik güçlü bir çerçeve sunar. Deleuze ve Guattari, Dünya'yı durağan değil, akışkan bir varlık olarak görür ve her varlığın bu akışta kendi etkileşimleri ve dönüşümleriyle yer aldığını savunur. Bu perspektif, ekolojik krizin çözümü için insan-olmayan varlıkların aktif bir rol oynadığı, çok yönlü ve esnek bir düşünme biçimini gerektirir.

Bu makalede, Deleuze ve Guattari'nin jeofelsefesinin ekoloji ve insan-olmayan varlıklarla ilişkiler konusundaki temel yaklaşımları değerlendirilecektir. Çalışmanın ilk bölümü, doğayı sabit ve homojen bir varlık olarak gören geleneksel yaklaşımlara bir eleştiri sunarak, jeofelsefeyi postmodern ve yapısökümcü yaklaşımlardan ayıran özellikleri ortaya

⁸ Mark Bonta ve John Protevi, *Deleuze and Geophilosophy: A Guide and Glossary*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004, 2.

⁹ Brian Massumi, içinde Gilles Deleuze ve Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. çeviren, Brian Massumi. The Athlone Press, 1996, xv.

koymaktadır. İkinci bölümde, içkinlik düzlemi ve yeni maddecilik bağlamında Deleuze ve Guattari'nin yaklaşımları ele alınacaktır. İçkinlik kavramı, doğayı ve insan-olmayan unsurları kendi bağlamlarında anlamayı mümkün kılar ve böylece insan-olmayanla kurulan dinamik ilişkiler üzerinden ikilikleri aşmayı amaçlayan bir düşünce alanı sunar. Bu çerçevede, Deleuze ve Guattari felsefeyi yaratıcı ve dinamik bir faaliyet olarak ele alarak içkinliği, farklı disiplinlerin birleştiği bir düşünce zemini olarak konumlandırır. Bu bölümde ayrıca, Deleuze ve Guattari'nin makine ekolojisi ve rizomatik yapı kavramları ele alınacaktır. Bu yaklaşım, insan merkezli bakış açısının ötesine geçerek insan ve insan-olmayan varlıklar arasındaki karmaşık etkileşimleri rizom kavramı üzerinden değerlendirmeyi sağlar. Geleneksel ağaç modeli düşüncenin sınırlarını aşan rizomatik yapı, çevresel sorunların çözümü için çok yönlü ve disiplinlerarası yaklaşımların gerekliliğini ortaya koyar. Üçüncü bölümde ise, Deleuze ve Guattari'nin ontolojik yaklaşımları ele alınacaktır. İnsan-olmayan ontoloji üzerinden varlıkların eşit düzlemde konumlandığı ve insan merkezli olmayan bir eyleycilik anlayışının önemi vurgulanır. Deleuze ve Guattari, varlıkların karşılıklı ilişkilerle birbirini etkileyen dinamik yapılar olarak ele alınması gerektiğini savunarak, çevresel meselelerin çözümüne katkı sağlayabilecek çok katmanlı bir felsefi çerçeve sunar. Bu çerçevede, makalenin amacı, Deleuze ve Guattari'nin sunduğu kavramsal araçların çevre felsefesi ve ekolojik kriz tartışmalarına katkı sağlama potansiyelini incelemektir. Bu kavramsal çerçeve, yalnızca insan-olmayan varlıklarla ilişkilerimizi değil, aynı zamanda mevcut çevresel meseleleri insan merkezci olmayan bir perspektiften değerlendirme imkânı sunmaktadır.

283

Aşkın Doğa'ya Karşın İçkin Doğa

Deleuze ve Guattari, çevresel krizlere yönelik çözüm arayışında, insanı doğanın dinamik bir parçası olarak konumlandıran radikal bir dilsel dönüşüm önerir. Bu perspektif, insanı doğayı sadece şekillendiren değil, ondan etkilenen aktif bir katılımcı olarak tanımlar. Geleneksel insan merkezli yaklaşımlara alternatif olarak, Deleuze ve Guattari insan ve doğayı ayrılmaz bir süreç olarak ele alır; bu iki kavram, birbirini sürekli üreten ve şekillendiren içsel bir bütünlüğün parçalarıdır. Bu süreç, "içkinlik düzlemi"¹⁰ olarak adlandırılan bir yapı içinde, tüm varlıkların ve süreçlerin ağ benzeri yatay bağlantılarla bir araya

¹⁰ Gilles Deleuze ve Felixve Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. çeviren, Brian Massumi. The Athlone Press, 1996, 254.

geldiği, hiyerarşilerin reddedildiği bir alan olarak tanımlanır. İçkinlik düzlemi, doğadaki tüm unsurları “tek seslilik ve bileşim”¹¹ ile karakterize eder; burada unsurlar, hızları dışında farklılık göstermeyen biçimsiz elemanlar olarak, sürekli etkileşim içinde yeni bileşimler yaratır. Bu bağlamda doğa, statik bir yapı yerine, sürekli dönüşen ve dinamik bir alan olarak görülmelidir. Deleuze ve Guattari'nin bu bakış açısı, doğayı tekil varlıklardan oluşan statik bir sistem değil, “çokluğun zemininde”¹² geçici ve değişken bağlantılarla bir araya gelen unsurlardan oluşan bir alan olarak tanımlar. Bu anlayış, doğayı belirli sınırlarla ya da hiyerarşilerle sınırlandırılmış bir gerçeklik olarak değil, sürekli akış içinde olan bir süreç olarak görmeye olanak tanır. Nietzsche'nin “doğanın tanrılaştırılması”¹³ düşüncesinin aksine, Deleuze ve Guattari doğayı kutsal ya da aşkın bir varlık olarak ele almaz; tersine, doğayı kendi içinde sürekli değişen ve bağımsız bir gerçeklik olarak kabul ederler. İçkinlik düzlemi, doğanın bağımsız varoluşunu kabul eden bir alan olarak, jeofelsefenin tutarlılık düzlemi içinde değerlendirilir. Bu düzlem, doğayı bağımsız ve kendi başına var olan bir alan olarak yeniden tanımlarken, felsefenin amacı olarak mevcut gerçekliklerin ötesinde sanal bir potansiyel alan yaratmayı önerir. Bu sanal alan, doğanın bağımsız varlığını ve dönüşüm potansiyelini vurgular; çünkü sanal olan, gerçek olandan daha fazla potansiyele sahiptir ve bu potansiyel, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir dünya görüşü geliştirmeyi mümkün kılar.

Deleuze ve Guattari'nin ekolojik yaklaşımlarını anlamak için, doğanın postmodern bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini savunmaları önemlidir. Postmodern teorilere göre doğa, sosyal ve kültürel yapılar tarafından biçimlendirilmiş, yüksek düzeyde kültürleştirilmiş bir alandır ve bu nedenle doğa, dilsel ve kültürel unsurlar tarafından şekillendirilmiş olarak değerlendirilir. Postmodernizmde doğa, “söylemin bir ürünü”¹⁴ ya da farklı metinler arasındaki etkileşimlerden oluşan bir yapı olarak görülür. Ancak bu görüş, doğanın kendi içsel işleyiş ve dinamiklerini göz ardı eder; doğayı yalnızca kültürel bir alan olarak ele almak, onun bağımsız varlık ve işleyişine gölge düşürür. Bu yüzden, doğayı dil ve kültür aracılığıyla sınırlamak yerine, onun bağımsız, içkin dinamikleriyle değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerler. Deleuze ve Guattari, bu kültürel sınırlamalara karşı doğayı daha bütünsel bir

¹¹ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 255.

¹² Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 255.

¹³ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 255.

¹⁴ Jacqueline N Zita, *Body Talk - Philosophical Reflections on Sex and Gender*, New York: Columbia University Press, 1998, 89.

perspektiften anlamayı savunurlar. Bu görüşün aksine, Deleuze ve Guattari, doğa ve yapaylık arasındaki ayrımın giderek bulanıklaştığını öne sürer. Onlara göre doğa, içkin bir varoluşa sahiptir ve tüm unsurların birbirleriyle olan etkileşimi içinde anlam kazanır. Bu bağlamda *milieu* yani çevre veya ortam kavramı, insan ve insan olmayan tüm varlıkların sürekli etkileşim içinde var olduğu bir ortamı ifade eder. Her ortamın kendine özgü bir düzeni vardır ve diğer ortamlarla sürekli etkileşim halindedir; böylece doğa, tüm bu farklı ortamların birlikte var olduğu bir dinamik zemin olarak değerlendirilir. Deleuze ve Guattari'nin doğaya dair bu vizyonu, "her ortam kodlanmıştır"¹⁵ ve bu kod sürekli bir aktarım halindedir ifadesiyle özetlenebilir. Ortamların bu kodlanmış yapısı, doğanın sürekli bir akış içinde yenilenmesi anlamına gelir ve doğanın durağan değil, canlı, sürekli bir değişim içinde olduğunu ortaya koyar. Böyle bir yaklaşım, çevreyi durağan bir kaynak olarak görmektense, sürekli değişen ve gelişen bir süreç olarak anlamaya olanak tanır. Bu bağlamda, jeofelsefe, Dünya'yı yalnızca fiziksel bir temel olarak değil, doğal yapaydan ayıran sınırları yeniden şekillendiren, birbiriyle bağlantılı sosyal ve ekolojik ilişkiler ağı olarak ele alır. Bu aktarım, ortamların birbirini tamamlayarak bir arada bulunmalarını sağlar ve doğanın sürekli etkileşim içinde gelişen, oluşan ve dönüşen bir yapı olduğunu vurgular. Bu açıdan, Deleuze ve Guattari, tüm organizmaların "ekolojik bir karşılaşma ve iletişim zemini"¹⁶ içinde var olduğunu savunur ve bu ekolojik karşılaşmanın, organizmaların kendi içlerinde ve birbirleriyle olan etkileşimlerinin sonucu olarak sürekli evrim geçirdiğini öne sürer. Bu bağlamda sürdürülebilirlik, sadece çevreyi korumaktan öte, bu karşılaşma ve iletişimin sürdürülebilir hale getirilmesi olarak da tanımlanabilir. Deleuze ve Guattari, Dünya'daki her canlının, aynı kökenden gelen sabit varlıklar olarak değil, sürekli olarak birbirleriyle etkileşime geçen farklı ortamların ürünleri olarak görülebileceğini belirtir. Bu süreci "a-paralel evrim"¹⁷ olarak adlandırır ve bu süreçte doğanın gelişimi, hiyerarşik bir yapı izlemek yerine rizomatik bir yapı sergiler. Rizomatik yöntem, ağaç benzeri hiyerarşiyi değiştirerek, ekosistemlerle uyumlu olarak yansıma bulan birbiriyle bağlantılı değişim katmanlarını vurgular. Deleuze ve Guattari, bu karşılıklı etkileşimi "simbiyoz"¹⁸ olarak adlandırır ve bununla bir ortam içinde birden fazla organizmanın işbirliği yaparak birbirini desteklemesini kasteder. Bu bağlamda bir ilişkiyi tanımlayan şey, organizmaların

¹⁵ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 313.

¹⁶ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 313.

¹⁷ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 7-10.

¹⁸ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 7-10.

özünden ziyade, ilişkide gerçekleşen karşılıklı etkileşim ve dönüşüm türüdür. Deleuze ve Guattari'ye göre, doğadaki canlıların gelişimi rizomatik bir yapı gösterir; yani belirli bir düzene göre değil, yatay ve birbirine bağlı bir yapıda gelişirler. Bu bakış açısı, doğayı sadece bireysel varlıkların bir araya gelmesinden ibaret görmeyerek, onların birbiriyle iç içe geçmiş, sürekli evrilen bir yapı olduğunu ortaya koyar.

Mekân, Deleuze ve Guattari için büyük bir öneme sahiptir; onlar mekânı yalnızca bir alan olarak görmek yerine, olaylar ve ilişkilerle şekillenen dinamik bir güç olarak değerlendirirler. Deleuze ve Guattari'ye göre, mekân, statik bir zemin değil, doğrudan toplumsal dönüşümler ve direniş hareketleriyle etkileşime giren aktif bir "olay"dır (*event*). Her ne kadar birbirleriyle bağlantılı olsalar da, her bir olay kendi içinde benzersiz bir farklılık sergilediğinden dolayı, tek bir bütünlük arz etmezler. Bu çerçevede, Deleuze ve Guattari'nin olay anlayışı, sürekli değişen ve gelişen rizomatik bir yapıyı ima eder. Olaylara dair bu yaklaşım, Badiou'nun "büyük olay" kavramına karşıt bir noktada durur; zira Deleuze ve Guattari'nin "mikro-olayları"¹⁹, bireyler ya da küçük gruplar içinde meydana gelebilir. Ancak bu olaylar, çeşitli bağlantılar, ilişkiler, yollar ve kurumlar üzerinde kavramsal ve maddi dönüşümlere yol açarak geniş çaplı etkiler yaratır. Deleuze ve Guattari, olayların etki ve sanal düzlemde, zamansal olarak başlayıp ancak mekânsal olarak gerçeklik kazandığını ileri sürerler. Bu bağlamda, zaman onlar için aşkın veya soyut bir olgu değil; devrim, değişim ve mücadeleyle iç içe geçmiş olan somut bir mekândır. Olaylar yalnızca mekânda kendini göstermez; aynı zamanda mekânsal boyutları aracılığıyla maddi gerçekliği dönüştürür ve yeniden yapılandırır. Bu düşünce doğrultusunda, Deleuze ve Guattari, olayları kesin hatlarla tanımlanmış veya belirgin kavramlar olarak ele almayı reddeder; olayların mekânsal gerçekleşme biçimlerine odaklanırlar.

Deleuze ve Guattari'nin düşünce sisteminde "pürüzsüz" (*smooth*) ve "çizgili" (*striated*) mekânlar kavramları, olayların mekânsal boyutunu anlamlandırmada önemli bir yere sahiptir. Bu iki kavram, mekânın yalnızca fiziksel sınırlarla değil, aynı zamanda düşünce ve hareket arasındaki ilişkilerle de şekillendiğini gösterir. Deleuze ve Guattari pürüzsüz mekânı "sayılmadan işgal edilen" bir alan olarak tanımlarken, çizgili mekânı ise "işgal edilmek için

¹⁹ Christian Beck ve François-Xavier Gleyzon, *Deleuze and the event(s)*, *Journal for Cultural Research*, 2016, 329.

sayılan²⁰ bir alan olarak betimlerler. Göçebe düşünceyle özdeşleşen pürüzsüz mekân, özgürlük, akışkanlık ve sürekli hareketi temsil ederken; çizgili mekân, yapı, kontrol ve ölçümü, sıklıkla devlet ya da kurumsal güçlerin dayatmalarıyla ilişkilendirir. Deleuze ve Guattari, bu mekânların katı bir karşıtlık içerisinde olmadığını vurgular; aksine, dinamik bir şekilde birbirlerini etkilerler, çizgili mekânlar yeni pürüzsüz mekânlar yaratabilir ve bunun tersi de mümkündür. Ancak, pürüzsüz mekânların kendiliğinden özgürleştirici olmadığını belirterek, bu yapılandırılmamış alanların her zaman güç ilişkilerinden bağımsız olmadığını işaret ederler. Bu mekân türleri, akışkan ve birbirine bağımlı kavramlar olarak görülür; her tür mekân, diğerine dönüşebilir, böylece “geçişler veya kombinasyonlar”²¹ yaratarak mekânda etkili olan güçlerin nasıl yeni yapılandırmalara yol açabileceğini gösterir. Bu bakış açısı, özellikle post-emperyal bağlamlarda, küresel güç dinamiklerinin pürüzsüz ya da çizgili tüm mekânları güç ve direniş kuvvetleriyle sürekli yeniden şekillendirdiğini gözler önüne serer. Jeofelsefe bağlamında ele alındığında, pürüzsüz ve çizgili mekânlar, düşüncenin coğrafya ve doğayla etkileşime geçtiği bir alan sunar.

287

Deleuze ve Guattari, doğayı insanın yönetimi altında bir nesne olarak görmek yerine, insan ve insan olmayan varlıkların eşit düzeyde etkileşimde bulunduğu bir yapı olarak değerlendirir. Bu düzlem, doğayı kendi içinde gelişen, sürekli etkileşim ve dönüşüm halinde bir bütün olarak ele alır ve tüm varlıkların eyleyici özelliklere sahip olduğu bir yapı olarak tasvir eder. Böylelikle, doğa yalnızca insan eylemlerinin ürünü değil; kendi içsel dinamikleriyle işleyen, yenilenen ve dönüşen bir varlık alanıdır. Bu çerçevede Deleuze ve Guattari, doğanın dinamik yapısını açıklayabilmek adına “bölge” kavramını kullanırlar. Onların felsefesinde, her bir ortamın belirli bir “kod” ve “form”²² ile var olduğu, ancak bu kodların sürekli değişim gösterdiği ifade edilir. *Bin Yayla* adlı eserlerinde doğadaki etkileşimlerin sabit bir hiyerarşi içinde değil; sürekli yerleşme (*Territorialization*), yersizyurtsuzlaşma (*Deterritorialization*) ve yeniden yerleşme (*Reterritorialization*) süreçleriyle kendini yenileyen bir yapı olarak ele alındığını savunurlar. Bu bağlamda, doğadaki her varlık, kendi kodunu ve yapısını çevresine bağlı olarak yeniden şekillendirir ve böylece doğa, durağan değil; aksine dinamik ve çok katmanlı bir etkileşim alanı olarak tanımlanır.

²⁰ Robert T.Jr. Tally, *Topophrenia: Place, Narrative, and the Spatial Imagination*. Bloomington: Indiana University Press, 2019, 45.

²¹ Robert T.Jr. Tally, *Topophrenia*, 2019, 45.

²² Paul Patton, *Deleuzian Concepts: Philosophy, Colonization, Politics*. Stanford: Stanford University Press, 2010, 52.

Deleuze ve Guattari'nin "farklılık"²³ kavramı, doğanın bu sürekli dönüşüm sürecinde varlık bulmasını ve farklı bağlamlarda yeniden anlam kazanmasını vurgular. Bu yaklaşım, ekolojik krizlerin yalnızca insan eylemlerinin bir sonucu olarak görülmesinin ötesine geçer ve doğanın tüm unsurlarının birbirine bağlı olduğu bir sistemin işleyişine işaret eder. Deleuze ve Guattari, bu sistemin işleyişini açıklamak için makine ekolojisi kavramını ortaya koyar. Makine ekolojisi, doğayı yalnızca insan etkisinde var olan bir sistem olarak değil; her unsurun "bilgili" ve "etkileyici"²⁴ bir yapı içinde bulunduğu, tüm bileşenlerin birbirine bağımlı olduğu bir alan olarak görmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda, makine ekolojisi ne kültürel inşacılık teorileri ne de biyolojik determinizm ile sınırlıdır; doğayı, karmaşıklığı ve esnekliği içinde kavrayan bir yapıda ele alır.

288

Deleuze ve Guattari'nin makinistik model önerisi, Dünya'yı durağan bir varlık olarak değil, tüm bileşenlerin sürekli akış içinde birbirine bağlı olduğu bir oluşum süreci olarak tanımlar. Bu modelde makine kavramı, her bileşenin diğerleriyle üretken ve dönüştürücü bir bağ kurması anlamına gelir. Orkide ve eşek arısı gibi organizmaların bağımlı ilişkileri, doğanın karşılıklı bir simbiyotik etkileşimler ağı olduğunu gösterir. Makine ekolojisi, doğayı kendine has ve birbirine bağlı unsurların etkileşimleriyle var olan bir sistem olarak yeniden ele alır ve insan-doğa arasındaki etkileşimi vurgulayan sürdürülebilirlik kavramıyla uyumludur. Sürekli dönüşüm fikri, organizasyon teorisinde doğrusal olmayan ilişkilerin yeni değişim modelleri oluşturduğunu ortaya koyar. İnsan-makine ilişkisi, simbiyotik ağlar aracılığıyla geleneksel ontolojik çerçevelere meydan okur. Dinamik sistemler teorisine, yaşayan sistemlerin özerk, kendini örgütleyen ve çevreleriyle bağlantılarını sürdürebilen varlıklar olduğu savunulmaktadır. Bu bakış açısı, bilinç ve bilinci anlamada basit makine metaforlarını aşan bir yaklaşım sunar. Deleuze ve Guattari'ye göre makineler, birbirlerinin akışını keserek söylemsel nitelikler oluşturur:

Her yerde makineler var, gerçek olanlar, mecazi olanlar değil: diğer makineleri çalıştıran makineler, diğer makineler tarafından çalıştırılan makineler, gerekli tüm bağlantı ve bağlantılarla. Bir organ-makinesi bir enerji-kaynak-makinesine takılıdır: biri diğeri tarafından kesintiye uğratılan bir akış üretir.²⁵

²³ Deleuze, *Difference*, 1994, 136.

²⁴ Herzogenrath, *Deleuze/Guattari*, 2009, 45.

²⁵ Deleuze ve Guattari, *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, çeviren, Robert Hurley, Mark Sheem ve Helen R. Lane, London: The Athlone Press, 1983, 4-5.

Makine ekolojisi, doğayı içkin bir süreç olarak ele alır ve her bileşeni, oluş süreci içinde kendine yer bulduğu dinamik bir ağın parçası olarak görür. Bu yapıda varlıklar, belirli hiyerarşilerden bağımsız olarak birbirine bağlanır ve doğanın sürekliliğini sağlayan ilişkiler ağı oluşturur. Doğayı sabit değil, akışkan ve sürekli değişen bir oluşum olarak gören bu model, çevresel sorunlara insan merkezci olmayan bir perspektif sunar. Deleuze ve Guattari, bu yenilenen yapının doğanın içkin bir özelliği olduğunu ve insanın da bu sistemin bir parçası olarak diğer varlıklarla eşit düzeyde etkileşimde bulunduğunu savunur. Makine ekolojisi modeli, doğayı yalnızca bir kaynak olarak değil, karşılıklı etkileşimdeki dinamik ve dönüşüm içinde bir yapı olarak tanımlar. Bu model, doğanın çok katmanlı yapısını anlamak için yeni bir perspektif sunar ve doğayı ilişkilerin ve dönüşümlerin bir bütünü olarak değerlendirir.

İnsan-Olmanın Rizomatik Açılımı

Rizomatik düşünce, ekolojik sorunları hem yerel hem de küresel bağlamda esnek bir yaklaşımla ele alarak bu sorunların çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Deleuze ve Guattari tarafından geliştirilen rizomatik düşünce, hiyerarşik yapıları reddederek, çoklu ve sürekli değişen bağlantıları vurgulamaktadır. Rizom, bir bitkinin yeraltında yayılan kök sistemi gibi, merkezlessiz, sürekli büyüyen ve dallanan bir yapıyı temsil etmektedir. Rizomatik düşüncenin temelini oluşturan altı ana prensip, bağlantı, heterojenlik, çokluk, anlamlandırılmayan kopuş, haritacılık ve dekalomani, bu karmaşık sistemlerin nasıl çalıştığını ve nasıl evrimleştiğini açıklamaktadır. Rizom, yalnızca belirli bir başlangıcı veya sonu olmayan yatay bir gelişim değil, aynı zamanda sürekli olarak yeni bağlar ve etkileşimler yaratan dinamik bir ağ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, felsefi anlamda rizomu, sabit ve hiyerarşik yapıların aksine, farklı unsurlar arasında merkezlessiz ve eşit bağlantılar kurabilen bir sistem olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, dünya üzerinde insan olmayan varlıkların etkisini göz ardı etmeyen, onları nesneleştirilmeye veya sahiplenilmeye açık bir dışsal unsur olarak görmeyen bir perspektif sunmaktadır. Rizomatik düşüncenin merkezlessiz yapısı, ekolojik krizlerin çözümünde insan-merkezli yaklaşımların sınırlılıklarını da gözler önüne sermektedir. Özellikle ağaç modelinde olduğu gibi katı ve hiyerarşik yapıların etki gücü, doğası gereği baskılayıcıdır; tek bir ana kök ve merkezi gövdeye dayanarak çevreye müdahale etmektedir. Oysa rizomatik model, çok merkezlessiz bir sistem önermekte ve bu yapı, varlıkların karşılıklı etkileşimleri üzerinden

sürekli bir değişim ve dönüşümü desteklemektedir. Bu dinamik yapı, özellikle çevresel sorunların çözümünde hiyerarşiyi kırarak her bir varlığı sürece dahil etmektedir. Bu bağlamda rizomatik düşüncenin sunduğu merkezsiz model, insan-dışı varlıkları da sürece katarak daha sürdürülebilir ve adil çözüm yolları oluşturmaktadır. Bu yapıda, “ve... ve... ve...”²⁶ mantığı ekolojik çalışmaların farklı perspektiflerini bir araya getirmekte ve farklılıkları çoğulluk üzerinden değerlendirmektedir. Bu düşünme biçimi, doğada tek bir doğruluğu veya merkezi hakikati dayatmayan çoklu birliği içermektedir. Çoğulluk ilkesi sayesinde, rizomatik yapı içindeki her varlık bir diğerine bağlı olarak var olmakta, ancak hiçbir zaman diğerine tabi olmamaktadır. Bu çoğulcu yaklaşım, ekosistemlerin karmaşıklığını dikkate alarak, hiyerarşiden bağımsız çok yönlü bir uyum ve karşılıklı etkileşimi teşvik etmektedir. Rizomun sunduğu diğer bir olanak ise sürekli yenilenme ve esnek bağlantıların yeniden kurulabilme kapasitesidir. Bu kapasite, ekolojik yapının belirli bir noktada kırılması veya zarar görmesi durumunda dahi yeni bağlantılar kurabilmesi anlamına gelmektedir. Rizom, bileşenlerinin tam bir bölünmeden geçmeden, kırıldığı noktalarda yeni bağlantılar kurarak varlığını sürdürmektedir. Bu yenilikçi yapı, sabit ve tahakküm odaklı düşünce sistemlerinin ötesine geçerek, çevreyi dinamik bir dönüşüm alanı olarak görmek ve insan-dışı unsurlarla beraber çok katmanlı çözümler üretilmesini sağlamaktadır. Haritalama, bu rizomatik yapının somutlaştırılması için temel bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Haritalama, doğanın karmaşık ilişkilerini ve sürekli değişen bağlarını yansıtmakla kalmamakta; aynı zamanda bu bağlantılar üzerinden yeni varoluş biçimleri ortaya koymaktadır. Haritalama sürecinde statik temsil veya sabitlik değil, aksine sürekli hareket ve yeniden oluş söz konusudur. Böylece rizomatik düşünce, önceden belirlenmiş kalıplardan ziyade, özgürleştirici ve çoğulcu bir harita sunmakta ve çevresel yapıların daha etkin ve etkileyici bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Deleuze ve Guattari'nin ortaya koyduğu rizomatik ilkeler, insan olmayan eyleyciliğin çevresel ve toplumsal bağlamlarda nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle bağlantı ve heterojenlik gibi ilkeler, insan olmayan varlıkların dinamik ve çok yönlü bir ağ içinde kendi eyleyciliklerini ifade etmesine olanak tanır. Rizom, geleneksel hiyerarşik yapılar yerine merkezsiz ve sürekli genişleyen bir bağlantı modeli sunduğundan, ekolojik krizlerin çözümünde merkezi olmayan bir işleyişi benimsemeyi teşvik eder.

²⁶ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 2.

Örneğin, rizomun “her zaman ortada” olması ve “ne başlangıcı ne de sonu”²⁷ olma, insan olmayan varlıkların yalnızca etkileşim kurmakla kalmayıp, aynı zamanda bu süreçte aktif bir rol üstlendiğini gösterir. Duygusal birleşim (*affective assemblage*) modeli olarak bilinen ve “etkilenebilirlik”²⁸ üzerine kurulu bu yapı, her bir bileşenin diğerine etki ettiği ve ondan etkilendiği bir ağ kurar. Bu model, insan olmayan varlıkların da eyleyciliğe sahip olduğunu ve ekolojik sorunların çözümünde insan olmayan faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular. Örneğin, ağaç, toprak veya su gibi çevresel unsurlar, yalnızca pasif varlıklar olarak görülmez; aksine, her biri kendi gücüne sahip aktif bileşenler olarak değerlendirilir. Bu çerçevede, etkenler nesne ya da özne olarak değil, olaylara “müdahale eden”²⁹ ve belirleyici rol oynayan güçler olarak düşünülür. Bir etken, bileşenler bütünündeki konumu ve uygun zaman ve mekandaki varlığı sayesinde fark yaratır, olayların ortaya çıkmasını sağlar ve bir olayın tetikleyicisi haline gelir. Rizomatik yapı ise bu ekolojik etkileşimleri sürekli yenilenebilir, esnek ve birbirine bağlı bileşenler olarak ele alır. Bu yapı içerisinde her bir bileşen, diğerleriyle etkileşime geçerek etkileyici bir ağı parçası olur. Bu model, insan ve insan olmayan varlıkların ilişkilerini simetrik bir düzlemde yeniden değerlendirerek, her bir varlığın ekosistem içindeki aktif ve belirleyici rolünü ön plana çıkarır.

291

Deleuze ve Guattari'nin kavramsallaştırdığı rizom yapısı, özellikle bitki yaşamı açısından insan olmayan eyleyciliği yeniden düşünme fırsatı sunmaktadır. İnsan olmayan varlıklar olarak bitkiler, doğal bağlantıları, çoklulukları ve hiyerarşik organizasyonlara karşıt duran büyüme biçimleriyle rizomatik özellikler sergiler. Bitkiler, insan merkezli çerçevelerin sınırlarını genişleten ağlar içinde var olurlar; pasif varlıklar olmaktan ziyade, çevreleriyle sürekli bir etkileşim içinde bulunur, toprak, su ve diğer çevresel faktörlerle bağlantılar kurarlar. Bu, hem geleneksel sınırları aşan hem de insan merkezli anlatıların ötesinde bir eyleycilik modeli sunan bir yapı yaratır. Bitkilerle örneklendirilen insan-dışı yaşam, yalnızca ekolojik süreçlere katılmakla kalmaz, aynı zamanda bulunduğu sistemleri etkiler ve değiştirir; bu da çevresel birleşimlerde aktif bir varlık olduğunu vurgular. Ayrıca, Deleuze ve Guattari'nin bağlantı ve heterojenlik gibi rizomatik ilkeleri, ekolojik ve felsefi çerçevelerde özellikle bitkiler gibi insan-dışı varlıkların eyleyciliğini tanımaya yönelik güncel

²⁷ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 25.

²⁸ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 25.

²⁹ Jane Bennett, *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Duke University Press, 2010, 9.

söylemlerle yakından uyum içindedir. Kökleriyle yere bağlı ama birbirine bağlı olan bitkiler, yaşamın insan tanımlı sınırların ötesinde var olabileceğini gösterir. Rizom kavramı, insan ve insan-olmayan arasındaki katı ikiliği ortadan kaldırarak, her unsurun bileşime katkıda bulunduğu akışkan, etkileşimli bir ağ önerir. Bu ağ, türler arası sınırların ötesine geçerek, bitkiler de dahil tüm yaşam formlarının eyleyciliğe sahip olabileceğini ve çevreleri üzerinde etkili olabileceğini öne sürer. Bu model, bitkileri yalnızca kaynak olarak gören insan eğilimine meydan okur ve onları karmaşık ekolojik etkileşimler içinde aktif katılımcılar olarak görmeyi teşvik eder. Genellikle insan-olmayan varlıkları pasif roller içinde konumlandıran geleneksel metafizik görüşlerin aksine, rizom metaforu bitkileri ve diğer insan-dışı varlıkları çevrelerinde dinamik ve etkili güçler olarak ele alır. Rizom, büyüme ve çokluk modeli olarak, bitkilerin peyzajları nasıl şekillendirdiğini, yeni yaşam biçimleri yarattığını ve diğer organizmalarla simbiyotik ilişkiler kurduğunu gösterir. Bu yaklaşım, insan-dışı yaşam biçimlerinin yeniden değerlendirilmesini teşvik eder ve bitkilerin yalnızca insanın kullanımına tabi nesnelere değil, ekolojik dengenin ve yaşamın devamlılığının temel, kendi kendine yeterli unsurları olarak önemini vurgular.

Deleuze ve Guattari'de İnsan Olmayan Ontolojisi

Deleuze ve Guattari'nin çalışmaları, 1960'ların Fransız düşüncesindeki geniş antihümanist akımlara katkıda bulunarak, insanın varlık alanındaki merkezi rolünü sorgular. Felsefi çalışmalarının temelinde, insanın evrenin merkezinde olduğu düşüncesini reddetmek ve insan dışındaki varlıkların önemini ve etkisini vurgulamak yer alır. Deleuze ve Guattari'nin, başta Spinoza ve Nietzsche gibi düşünürlerden ilham alarak geliştirdikleri ontoloji, tüm varlıkların tekil ama eşit bir düzlemde konumlandığı bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede insan, diğer varlıklar gibi, eşit bir ontolojik değer taşır; dolayısıyla, insanın dışındaki varlıklar, insan kadar gerçek ve önemlidir. Bu ontolojik yaklaşım, Deleuze ve Guattari'nin felsefesindeki insan olmayan kavramına odaklanan özgün bir bakışı temsil eder. Deleuze ve Guattari'nin insan ve insan olmayan varlıkları ele alırken, insanın varoluşunu açıklamaya yönelik genetik ve yapısal bir bakış açısı belirginlik gösterir. İnsan varoluşunu karmaşık bir süreç olarak tanımlarlar. Bu süreç, insanın çevresiyle olan etkileşimleri sonucu ortaya çıkan ve devam eden bir varlık biçimi olarak betimlenir. Hume'un insan doğasına dair empirist yaklaşımını temel alan

Deleuze ve Guattari, insanı sabit bir öz veya değişmez bir kimlik olarak görmek yerine, sürekli oluş hâlinde bir varlık olarak ele alır. Onlara göre, insan varoluşunun özünde, çevreyle kurulan etkileşimler ve bu etkileşimlerin sürekli dönüşümü bulunur. Bu doğrultuda, insanın kendisi bir oluş süreci olarak var olur ve bu süreç, sadece insanın kendisiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda insan olmayan diğer varlıklarla da etkileşim içinde varlığını sürdürür.

İnsan olmayan varlıkların ele alınışı, jeofelsefi bir perspektiften, onları yalnızca bir öteki olarak görmek yerine, insanın sınırlarını yeniden tanımlayarak ayrıcalıklı konumunu sorgulayan güçlü bir eleştiri sunar. Deleuze ve Guattari'nin *Bin Yayla* eserinde, kimliğin sabit bir yapı değil, değişken bir oluş süreci olarak ele alınması gerektiği vurgulanır. Bu eleştirel yaklaşım, kimliği sınırlayıcı yapısal unsurların, özellikle yüz ve beden organizasyonu gibi kavramların, parçalanmasını ve yeniden düzenlenmesini savunur. Deleuze ve Guattari'nin düşünce sistemi, insan kimliğini çok katmanlı bir oluş süreci olarak yeniden tanımlanmasını önerir. Bu bakış açısıyla, insan ve insan olmayan varlıklar arasında ontolojik bir eşitlik sağlanarak, insanı evrendeki diğer varlıklardan üstün gören geleneksel yaklaşımlar eleştirilir. Deleuze ve Guattari, kimliğin katı sınırlardan kurtulması ve daha akışkan bir yapı kazanması gerektiğini savunarak, kimlik kavramını esneklik ve sürekli dönüşümle yeniden ele alır; bu eleştiri, insanın sınırlarını aşarak çevresiyle sürekli etkileşim hâlinde olan dinamik bir varlık olarak konumlandırılmasını hedefler. Deleuze ve Guattari, tüm varlıkların aynı ontolojik değere sahip olduğu, yani varoluşun tek bir ontolojik düzlemde gerçekleştiği fikrini savunur. Spinoza'nın tek töz kavramından yola çıkarak, Deleuze ve Guattari varlıkların bir hiyerarşi içinde değil, aynı düzlemde yan yana bulunduğunu öne sürerler. Bu bağlamda, böcekler, taşlar, bitkiler ve insanlar aynı ontolojik statüye sahiptir; her biri varoluşun bir parçası ve kendine özgü bir içkinlik taşır. Deleuze ve Guattari'nin bu yaklaşımı, insanın evrende tek merkez olmadığı ve tüm varlıkların bir arada, karşılıklı ilişkiler içinde var olduğunu ifade eder. Onlara göre, ontolojinin temel ilkesi olan tek ses veya tek çılgılık, tüm varlıkların bir araya gelerek oluşturduğu bir bütünlük halidir. Deleuze ve Guattari'nin insan olmayan ontolojisinde, düşüncenin yalnızca insan merkezli olmadığı vurgulanır. *Fark ve Tekrar* ve *Nedir Felsefe?* gibi eserlerinde, düşüncenin insanı aşan ve varoluşun kendisi tarafından üretilen bir güç olarak ele alındığını savunurlar. Örneğin, sinema üzerine yaptıkları analizlerde, görsel imgelerin insanın ötesinde bir perspektiften üretildiğini ve insan düşüncesinin sınırlarını zorladığını öne sürerler. Onlara göre, düşünce insanın tekelinde değil, insanın ötesinde var olan bir dinamik olarak varoluşun her alanına yayılır. Bu

durum, sinemanın yarattığı imgeler gibi görsel ve duygusal unsurlar aracılığıyla insanı kendi sınırlarının ötesine taşır. Bu yaklaşım, insan ve insan olmayan varlıklar arasındaki ilişkiyi zenginleştiren bir bakış açısı sunarak çağdaş düşünceye derin bir katkı sağlar.

Deleuze ve Guattari, insan olmayan bileşenlerin de kendi başlarına bir eyleycilik ve canlılık taşıdığını savunarak insan merkezci bakış açısını eleştirir. Onlara göre, bileşenler (*assemblages*) yalnızca insan merkezli bir yapı içerisinde değerlendirilmez; aksine, her bileşen kendi dinamik ve etkin varoluşuna sahiptir. Bileşen, katmanlaşma kapasitesine sahip dinamik bir yapı olarak, maddi ve sembolik boyutların iç içe geçtiği karmaşık bir bütünlük sunar. Sadece maddi unsurları barındırmakla kalmaz; aynı zamanda “anlamlandırmada ve anlamın dağılımında”³⁰ da etkin bir rol oynar. Böylece, bileşen hem fiziksel varlığı hem de ürettiği anlamın toplumsal yapıda nasıl yer bulacağını şekillendiren bir yapı olarak anlaşılır. Bu anlayış, insan ve insan olmayan arasındaki ayrımları bulanıklaştırarak, doğa ve toplumsal yapıda var olan çok katmanlı ve etkileşimli ilişki ağlarını öne çıkarır. Deleuze ve Guattari, bileşenleri doğası gereği akışkan olarak ele alır ve bu yapıları, maddi ve anlamsal boyutların birbirini sürekli şekillendirdiği bir etkileşim alanı olarak ifade ederler; bu durumu “karşılıklı önkoşulluluk”³¹ kavramıyla açıklarlar. Bu kavram, bileşen içerisindeki maddi ve sembolik unsurların sadece bir arada bulunmadığını, aynı zamanda birbirini sürekli olarak önkoşullandırıp dönüştürdüğünü vurgular; bu sayede bileşenler, sabit kategorilere direnen yapılar hâline gelir. İnsan merkezci olmayan jeolojik ya da organik oluşumlar gibi strata da tamamen maddi bileşenler olarak kendilerini insan merkezli dil ya da sembollere bağımlı olmaksızın ifade eder ve bu da ifade yetisinin yalnızca insanlara özgü olmadığını gösterir. Bu maddi bileşenler, kendi etkileşim ve canlılık biçimlerini barındırarak insan dışı varlıkların içsel dinamizmini ve bağlantılılığını ortaya koymak suretiyle insan merkezci eyleycilik anlayışına güçlü bir meydan okur. Böylece, kimlik kavramı sabit bir öz olarak değil, maddi ve anlamsal etkileşimlerle şekillenen açık uçlu bir süreç olarak yeniden düşünülür. Bileşenlerin makinesel boyutu, insanlardan cansız nesnelere kadar geniş bir varlık yelpazesini kapsar, varoluşun heterojen ve değişken doğasını vurgular; burada “sınırlar geçirgendir” ve “sürekli yeniden

294

³⁰ Herrera, Alexis Herrera, *Sedimentation, Stratification, Signification: Revisiting Gilles Deleuze and Félix Guattari's Assemblage Theory*. Master's thesis, University of Michigan, Ann Arbor, 2023, 25.

³¹ Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 504.

tanımlanır.”³² Deleuze ve Guattari, insan ve insan olmayan bileşenleri ayrı ama etkileşim içinde olan paralel yapılar olarak konumlandırarak eyleycilik kavramını insanın ötesine taşır ve varoluşu, tüm maddi ve ilişkisel karmaşıklığı içinde anlamaya yönelik radikal ve daha kapsayıcı bir çerçeve sunar.

Sonuç

Bu makale, Fransız düşünürler Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin insan olmayan varlıkların felsefi ve ekolojik etkilerini inceleyen düşüncelerine odaklanmaktadır. Deleuze ve Guattari, insan-çevre ilişkilerini yeniden yapılandırarak insan merkezci yaklaşımlara alternatif bir çerçeve sunmakta ve jeofelsefe kavramını, Dünya'nın ve insan olmayan unsurların eyleyciliğini öne çıkararak geliştirmektedirler. Jeofelsefe, insan ve insan olmayan arasındaki ayrımın anlamsızlığını vurgulamakta ve tüm aktörlerin Dünya'nın oluşumunda ve değişiminde eşit rol oynadığı bir sistem öngörmektedir. Bu felsefi yaklaşım, Dünya'yı yalnızca insan için bir araç ya da kaynak olarak değil, kendi iç değerine sahip, dinamik ve çeşitli ilişkilerden oluşan karmaşık bir sistem olarak değerlendirmektedir. Deleuze ve Guattari, doğayı akışkan bir yapı olarak tanımlayarak hiyerarşik yapılara karşı merkezsiz bir ağ modeli önermektedirler. Makine ekolojisi ve rizomatik yapı gibi kavramlar aracılığıyla insan ve insan olmayan varlıklar arasındaki karmaşık etkileşimleri daha geniş bir bağlamda ele almaktadırlar. Özellikle rizom, hiyerarşik bir yapıya dayanmayan ve tüm varlıkların eşit düzeyde etkileşimde bulunduğu bir model sunarak, çevresel sorunların çözümünde çok yönlü ve disiplinler arası yaklaşımların gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu merkezsiz yapı, ekosistemin kırılğan yapısını koruyarak yeniden toparlanmasına olanak sağlamak ve doğanın kendini sürekli yenileyen bir alan olduğunu vurgulamaktadır.

Jeofelsefe, insan ve doğa arasındaki ilişkinin statik kalıplardan çıkarılarak yeni bir bağlamda yeniden yorumlanmasını sağlamaktadır. Doğa, sabit ve durağan bir yapı olarak değil, sürekli akışkan, çeşitlilik ve çokluk içinde yenilenen bir sistem olarak ele alınmaktadır. İnsan ve insan olmayan varlıkların karmaşık etkileşimleri, Dünya'nın dinamik ve değişken yapısını oluşturmaktadır. Bu içkin yaşam düzeni, insan ve insan olmayan aktörlerin karşılıklı etkileşim ve dönüşümleri ile sürekli yenilenmektedir. Jeofelsefi kavramlar, hem bölgesel hem de küresel ölçekte, bireysellik ve sosyokültürel boyutları kapsayarak, daha adil

³² Deleuze ve Guattari, *A Thousand*, 90.

ve sürdürülebilir bir Dünya yaratmak için kullanılabilir. Deleuze ve Guattari'nin jeofelsefesi, yalnızca insan merkezci düşünceyi reddetmekle kalmayıp, insan olmayan varlıkların da eyleyici olduğunu savunmaktadır. Ağaçlar, nehirler, hayvanlar gibi tüm doğal varlıkların kendi eylemlerini ve etkileşimlerini gerçekleştirebildiği bu model, insan ve insan olmayan varlıklar arasında dayanışma ve iş birliğini teşvik etmektedir. Bu dayanışma, insan olmayan varlıkların çevresel etkileşimlerdeki aktif rollerini kabul ederken yeni ve sürdürülebilir bir dünya yaratma imkanı sunmaktadır. Deleuze ve Guattari'nin jeofelsefesi, insan ve Dünya arasındaki karmaşık ilişkileri anlamamıza ve bu çerçevede sürdürülebilir bir gelecek inşa etmemize katkı sağlayan önemli bir felsefi çerçeve olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Beck, Christian, and François-Xavier Gleyzon. "Deleuze and the Event(s)." *Journal for Cultural Research*, 20, no 4 (2016), 329–33. doi:10.1080/14797585.2016.1264770.
- Bennett, Jane. *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Duke University Press, 2010.
- Bonta, Mark ve John Protevi. *Deleuze and Geophilosophy: A Guide and Glossary*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.
- Deleuze, Gilles. *Difference and Repetition*, trans. Paul Patton. London: The Athlone Press, 1994.
- Deleuze, Gilles ve Félix Guattari. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, çeviren, Robert Hurley, Mark Sheem ve Helen R, Lane, London: The Athlone Press, 1983.
- . *What is Philosophy?*. çeviren, Hugh Tomlinson and Graham Burchell. Columbia University Press, 1994.
- . *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. çeviren, Brian Massumi. The Athlone Press, 1996.
- Dodds, Joseph. *Psychoanalysis and Ecology at the Edge of Chaos: Complexity Theory, Deleuze/Guattari and Psychoanalysis for a Climate in Crisis*, New York & London: Routledge, 2011.
- Herrera, Alexis. *Sedimentation, Stratification, Signification: Revisiting Gilles Deleuze and Félix Guattari's Assemblage Theory*. Master's thesis, University of Michigan, Ann Arbor, 2023.
- Herzogenrath, Bernd. *Deleuze/Guattari and Ecology*, London: Palgrave Macmillan, 2009.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm, *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future*, çeviren, Walter A. Kaufmann. New York: Vintage Books, 1989.

Patton, Paul, *Deleuzian Concepts: Philosophy, Colonization, Politics*, Stanford: Stanford University Press, 2010.

Tally, Robert T., Jr. *Topophobia: Place, Narrative, and the Spatial Imagination*. Bloomington: Indiana University Press, 2019.

Roffe, John ve Hannah Stark. *Deleuze and the Non/Human*, Palgrave Macmillan, 2015.

Saldanha, Arun. *Space after Deleuze*, London: Bloomsbury, 2017.

Zita, Jacqueline N. *Body Talk - Philosophical Reflections on Sex and Gender*, New York: Columbia University Press, 1998.